

Spolufinancováno
Evropskou unií

Podpora AKTIVNÍHO a odpovědného občanství ve školách

Toolkit

I. Metodika pro učitele

MODUL 1 Spolehlivé zdroje informací

Kvalita dat a jak přistupovat k informacím na internetu

GYMNÁZIUM
JOSEFA RESSELA

Sukromna základna
škola
Felix

Slovakia

odpo
vědná
společ
nost

WSB University

Podpora Evropské komise pro produkci této publikace nepředstavuje souhlas s obsahem, který odráží pouze názory autorů, a Komise nenes odpovědnost za jakékoli použití informací v ní obsažených.

Spolufinancováno
Evropskou unií

Tato metodika byla vytvořena v rámci projektu ACTIVE financovaného z programu Erasmus+
Organizace odpovědná za zpracování materiálu: Odpovědná společnost, z.s.
Vytvořeno ve spolupráci s partnery projektu

Tato práce podléhá licenci [Creative Commons Attribution- ShareAlike 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/) .

Autorství: Odpovědná společnost, z.s.

autoři: Mareš, Matěj a spol.

Přeloženo a editováno z anglického originálu

Verze 1.1

květen 2023

Obsah

Obsah.....	2
Přehled modulů a aktivit	3
MODUL 1: Spolehlivý zdroj informací – kvalita dat a jak přistupovat k informacím na internetu.....	4
1.1. Kvalita dat a informací.....	4
1.2. Sekundární zdroje dat a informací	7
1.3. Jak přistupovat k informacím na internetu; zdroje a ověřování faktů	16
1.3.1. Čeho se vyvarovat (irelevantní kritéria pro posuzování obsahu webu)	16
1.3.2. Na co si dát pozor (manipulativní techniky)	18
1.3.3. Jak přistupovat k informacím na internetu	20

Přehled modulů a aktivit

 ACTIVE Toolkit

Toolkit

Struktura a cíl metodiky
Jak s metodikou pracovat

Moduly & Aktivity

MODUL 0

Základní principy
informace, fakta, pravda a objektivita

MODUL 1

Vyhledání spolehlivých zdrojů informací a
přístup k informacím na internetu

Aktivita 1

První zorientování, jak přistoupit k
informacím na internetu
(ověřování faktů)

MODUL 2

Hodnoty, normy a předsudky

Aktivita 2

Hodnoty a předsudky

MODUL 3

Výzkumná fáze – design výzkumu, metody a
shromažďování důkazů

Aktivita 3

Navrhni a realizuj vlastní výzkum

MODUL 4

Dejte informacím smysl

Aktivita 4

Porozumění a formulace záměrů

MODUL 1: Spolehlivý zdroj informací – kvalita dat a jak přistupovat k informacím na internetu

"OVĚŘOVÁNÍ FAKTU JE KLÍČOVÉ, ALE PROTOŽE CHCEME POROZUMĚT, MUSÍME JÍT ZA PODSTATU PROBLÉMU A NALÉZT JEHO SMYSL."

Struktura modulu:

Pokrytá témata:

- Zdroje sekundárních dat a informací
- Informace jako důkaz
 - Kritéria pro zhodnocení kvality dat a informací
 - Spolehlivost dat a informací
- Manipulativní techniky používané při šíření dezinformací
- Ověřování fakt ("fact-checking") a laterální čtení
 - Fakta vs. fake news a dezinformace
 - Důvěryhodnost zdroje informací
 - Relevantní kritéria pro posuzování důvěryhodnosti zdroje informací

Hlavní témata modulu:

V tomto modulu prozkoumáme následující témata:

- Jak využívat sekundární zdroje informací dostupné na internetu?*
- Co je třeba vzít v úvahu při shromažďování informací – relevanci, spolehlivost a dostupnost?*
- Jak přistupovat k informacím na internetu?*
- Jak získat spolehlivé a relevantní informace – zdroj informací?*
- Jaká jsou (a nejsou) relevantní kritéria pro zavádějící informace?*
- Jaké techniky se používají k šíření dezinformací?*
- Jak se orientovat mezi fakty a falešnými zprávami?*

1.1. Kvalita dat a informací

V tomto modulu a odpovídající Aktivitě 1 se primárně zaměříme na otázku důvěryhodnosti zdroje informací. Neměli bychom ale zapomínat na to, že otázku důvěryhodnosti je třeba chápat jen jako jeden z aspektů spolehlivosti informací (viz níže). Proto je již před zahájením Aktivy 1 důležité udělat si celkový obrázek o všech kritériích kvality dat, abychom pochopili, že důvěryhodnost informačního zdroje je klíčová, ale stále jen jedním z aspektů, na které bychom měli hledět.

Data a informace by měly mít požadovanou kvalitu, aby mohly podporovat naše rozhodnutí. V tomto smyslu by data a informace by měly naplňovat následující kritéria kvality (vlastnosti):

- **Relevance**
- **Spolehlivost, validita (přesnost) a úplnost**
- **Dostupnost**

Relevance dat je rozsah, v jakém poskytují náhled na otázky uživatele. Shromážděné informace a údaje by měly být rovněž relevantní pro daný problém.

Relevanci lze vidět ve dvou dimenzích:

- i. Relevance dat pro uživatele
- ii. Relevance se týkala problému (předmět, cílové skupiny atd.)

Výše uvedené dimenze relevance jsou vzájemně propojeny, protože my jako příjemce chceme mít relevantní data pro přijímání relevantních rozhodnutí. Data by měla zejména odpovídat účelu, se kterým data shromažďujeme. Ale také by měla být relevantní z hlediska řešeného problému a otázky, kterou zkoumáme. Relevance týkající se předmětu je spojena s kritériem úplnosti (viz níže). Nesmíme zapomínat ani na cílovou skupinu a uživatele našich výstupů.

Pro vyhodnocení relevance dat bychom si měli položit a odpovědět na následující otázky:

Jsou data relevantní pro problém, který zkoumám?

O čem data jsou, jakých témat a otázek se týkají (nebo jaké otázky vyvolávají)?

Co mi data říkají o daném tématu?

Jsou data v souladu s oblastí mého zájmu?

Spolehlivost dat ukazuje rozsah, ve kterém můžeme důvěřovat v data shromážděná ve vazbě na řešené otázky a téma. Spolehlivost je spojena s otázkou: **Můžeme se na tato data/informace spolehnout při rozhodování nebo formulování závěrů o problému?**

Abychom získali důvěru v data, měli bychom zvážit následující aspekty:

- **Zdroj dat (důvěryhodnost)** – jak je důvěryhodný zdroj dat nebo způsob jejich sběru, který se ukázal jako spolehlivý a důvěryhodný.
- **Validita** – odkazuje na přesnost údajů. Data by měla odpovídat skutečným vlastnostem a charakteristikám objektu, ke kterému se vztahují tak, aby co nejpřesněji reprezentovala realitu.
- **Úplnost** – jde o pokrytí celého rozsahu tématu (oblasti zájmu). Při rozhodování se nemůžeme spoléhat na data, která by řešené téma pokrývala pouze částečně a ne úplně. Nikdy samozřejmě nemůžeme shromáždit “všechna data a informace” o řešeném problému, ale je třeba aby data a informace, které využíváme pro rozhodování **pokrývala relevantní aspekty řešeného tématu**. Úplnost je také spojena s pokrytím odlišných aspektů a úhlů pohledu na řešené téma a úzce se datýká i otázky konitvních zkreslení (záměrné selekce vybraných informací, které potvrzují předem dané představy o daném tématu).

Jaké **otázky ohledně zdroje dat** bychom si měli položit (více viz také část Jak sbírat data a Jak přistupovat k informacím na internetu):

Kdo je autorem, kdo jej vytvořil?

Jakou motivaci mají tvůrci pro prezentaci informací? Jak to ovlivní spolehlivost zdroje?

Má autor specifické zájmy na výsledku? Jaké jsou (možné) motivace autorů?

Jaké jsou reference pro důvěryhodnost zdroje informací?

Jaký je pohled zdroje/autora?

Nejsou shromážděná data a informace zatížená, jen jedním úhlem pohledu (narativem)?

Jaké zdroje autor používá? Jsou tyto zdroje spolehlivé?

Jaké **otázky ohledně validity dat** bychom si měli položit:

O jaký druh informací se jedná (fakt/názor/propagace PR)?

Byla pro získání dat použita adekvátní metoda sběru?

Jsou poskytnuté informace podloženy důkazy?

Jsou prezentovaná fakta skutečně platná – přesná, odpovídají realitě (důkazy jsou poskytnuty, věříme věrohodnosti použité metody)?

Jsou předložené informace koherentní samy o sobě a s dalšími dostupnými důkazy?

Jaké **otázky ohledně úplnosti dat** bychom si měli položit:

Jaké aspekty problému pokrývají data/informace (říkají vše, co potřebujeme/měli bychom vědět)?

Pokrývají data všechny relevantní aspekty tématu?

Jsou při shromažďování důkazů vzata v úvahu všechna relevantní hlediska spojená s řešeným tématem?

Nejsou shromážděná data zaujatá ve prospěch nebo neprospěch nějakému úhlu pohledu (narativu)?

Dostupnost dat týká zdrojů a nákladů, které je třeba vynaložit k získání dat. Je důležité zvážit zdroje (lidi, čas, peníze), které musíme investovat a jsme ochotni investovat, abychom získali data a informace pro rozhodování. Výzkum (postup sběru dat) je proto třeba nastavit s ohledem k prostředkům, které máme k dispozici (např. jsme si nemohli dovolit udělat vlastní průzkum, protože nemáme čas na jeho provedení, nebo si nemůžeme dovolit nakupovat data z konkrétního datasetu).

Otázku dostupnosti je nezbytné posoudit ve vztahu ostatním kritériím kvality dat a informací. Přesto, že vždy budeme (a každý výzkumník bude) omezen z hlediska dostupných zdrojů, do sběru dat a informací k řešenému tématu bychom vždy měli **investovat minimálně tolik úsilí, abychom naplnili nezbytné požadavky z hlediska kvality dat** (relevance, ověření zdroje, validity a úplnosti dat). Rovněž bychom si vždy měli být vědomi omezeními s ohledem na dostupnosti dat pro naše rozhodování.

Vzhledem k tomu, že sběr dat (důkazů) je úzce spojen s použitými výzkumnými metodami (ať se to týká výzkumu od stolu tak terénního výzkum), měli bychom zvážit aspekt dostupnosti v kontextu celkového návrhu výzkumu (podrobnosti viz Modul 3 Výzkumná fáze).

Jaké **otázky ohledně dostupnosti dat** bychom si měli položit:

Jaký čas bude potřeba ke sběru dat pomocí předpokládaných metod a nastaveného postupu?

Jaké zdroje (osobní, finanční) budou potřeba ke sběru dat pomocí předpokládaných metod výzkumu?

Jaké znalosti/kompetence budou potřebné ke sběru dat pomocí předpokládaných metod výzkumu?

Zajistí nám vložené úsilí data a informace v rozsahu a kvalitě, kterou potřebujeme pro naše rozhodování?

Stojí vynaložené úsilí za přínosy, která získáme? Opravdu potřebujeme tato data? Co nám řeknou a co nám bez nich bude chybět (viz kritérium úplnosti)?

DŮLEŽITÉ Z výše uvedeného vyplývá, že **důvěryhodnost zdroje a fact checking je klíčovým** aspektem spolehlivých informací, ale ne jediným. Abychom řešené problematice skutečně porozuměli a abychom se mohli odpovědně rozhodovat, měli bychom **vzít v úvahu i další kritéria (relevanci, validitu a úplnost)**.

SHRNUTÍ (jak to uplatnit při výuce) Při používání bychom měli zkontrolovat, zda jsou data relevantní (pro nás a týkající se problematiky) a spolehlivá (věrohodná, validní a úplná). Při získávání dat a informací bychom měli posoudit jejich dostupnost v souladu s dostupnými zdroji.

1.2. Sekundární zdroje dat a informací

Při využívání dat a informací z internetu provádíme tzv. výzkum od stolu (desk research) a využíváme sekundární zdroje dat. Oproti terénnímu výzkumu, kterým můžeme získat tzv. primární data (podrobněji o výzkumných metodách viz Modul 3 Výzkumná fáze).

Aby se studenti mohli lépe orientovat mezi různými zdroji informací na internetu, podívejte se na doporučení níže, jak přistupovat k nejčastějším sekundárním zdrojům dat a informací. Informace o zdrojích dat uvedených níže mají také sloužit jako inspirace datových zdrojů pro desk research.

Běžné sekundární zdroje dat a informací a jejich využití

Oficiální statistické databáze

Při hledání statistických údajů je nejlepší začít s oficiálními statistikami. Na mezinárodní úrovni poskytují statistiky organizace jako OSN, OECD a Eurostat. Na národní úrovni existují statistické úřady.¹

Tyto statistické databáze můžeme považovat za spolehlivé zdroje dat. To znamená, že zveřejněné údaje by neměly být záměrně zkreslovány. Přesto bychom si však stále při práci z daty z oficiálních statistik měli být vědomi případných omezení, která databáze mohou mít v důsledku metodologie sběru dat a definic jednotlivých datových položek (tedy to, co daná datová položka skutečně reprezentuje). Toto ale přesahuje středoškolskou úroveň a je (nebo by mělo být) porýváno na specializovaných přednáškách na vysokých školách. Ale jako učitelé na středních školách byste měli alespoň ve svém oboru chápat možná omezení dat prezentovaných ve statistikách (zejména v oborech jako je zeměpis, historie, společenské vědy).

Nezaměňujte statistická data (ve statistických databázích), která mohou být vnímána (pokud jsou metodicky správně provedena) jako fakta s analytickými výstupy, které jsou interpretací těchto dat/faktů.

Neoficiální statistické databáze

Publikovány jsou i nevládní statistiky. V těchto případech bychom měli být opatrní a prozkoumat zdroje a metodologii, která stojí za zveřejněnými údaji. Minimálním požadavkem by měla být úplná transparentnost dat z hlediska metodiky sběru dat a dostupnost zdrojových dat, nejen analytických výstupů.

Příkladem může být databáze Our World in Data², nezisková iniciativa vytvořená ve spolupráci s výzkumníky z Oxfordské univerzity. Ve skutečnosti také prezentují data o situaci ve světových zemích ohledně pandemie COVID-19 ([viz příklad](#)).

¹Příklad pro Českou republiku: www.czso.cz

² www.ourworldindata.org

Výsledky průzkumů

Průzkumy jsou důležitým zdrojem informací (a podkladů pro argumentaci) o sociálních jevech (postoje, politické preference, sociální chování). U průzkumů bychom se jako uživatelé měli zajímat o spolehlivost údajů a zejména vzít v úvahu následující:

- **metodika průzkumu** (velikost vzorku respondentů, způsob kontaktování respondentů) musí být transparentní:
 - například průzkumům prováděným spolehlivými agenturami můžeme důvěřovat,
 - metodika průzkumů prováděných jinými než ověřenými a renomovanými subjekty subjekty by měla být pečlivě prozkoumána.
- **velikost vzorku** respondentů účastnících se průzkumu by měla být reprezentativní:
 - počet respondentů má vliv na interval spolehlivosti v prezentovaných zjištěních (tedy měření míry nejistoty či jistoty zjištění),
 - uvědomte si ale, že ve skutečnosti nepotřebujeme velké vzorky respondentů, jako např. u celých národních průzkumů (jako jsou volební průzkumy) je velikost vzorku něco málo přes 1 000 respondentů na 10 mil. populace země;
 - pro výpočet intervalu spolehlivosti nebo odhad potřebného počtu respondentů můžete využít webové stránky <https://www.calculator.net/sample-size-calculator.html>
 - struktura respondentů – klíčové je, aby struktura respondentů podle hlavních kritérií odpovídala původní populaci (to se bude lišit podle zkoumané populace, ale hlavní charakteristiky jsou obvykle: věk, vzdělání, pohlaví atd.).
- metoda **získávání respondentů** je zásadní. Metod, které lze použít, je více, ale důležité je vědět, že když jsou respondenti získáváni v omezeném prostředí (sociální bublina), pak výsledky průzkumu budou reprezentovat pouze názory této sociální skupiny;
 - příkladem jsou průzkumy na stránkách novin (ty nejsou spolehlivé a mohou reprezentovat jen názory čtenářů konkrétních novin a v mnoha případech spíše jen vybraného vzorku čtenářů).

Průzkumy s nereprezentativním vzorkem respondentů nemusíme kategoricky zavrhnout, ale musíme být opatrní s interpretací zjištění. Většinou můžeme takové průzkumy brát jako „první náznaky“, že by mohlo „něco“ formulovat nějakou hypotézu. Ale s tím, že tuto hypotézu je třeba dále vyhodnotit.

Oficiální webové stránky vládních agentur

Oficiální webové stránky vládních agentur by měly být primárním zdrojem informací o oficiálním postoji konkrétní agentury. Vládní agentury na svých stránkách většinou prezentují právě svou vlastní (politickou) agendu a oficiální postuje. V tomto smyslu je nezbytné také rozlišovat politické instituce, jako je Úřad vlády ČR a ministerstva, a věcně zaměřené agentury typu Hygienické stanice, orgány ochrany přírody apod. U politických institucí bychom informace měli brát jako prezentaci politického postoje vlády nebo dané instituce (např. Poslanecká sněmovna ČR, Senát). U věcně zaměřených

agentur je třeba posoudit účel sdělení a v případě prezentování faktografických údajů pak metodu sběru dat. Přesto, že vládními agentury můžeme označit za spolehlivý zdroj informací, stále bychom měli ověřit kvalitu dat z hlediska jejich relevance, validity a úplnosti. Jako aktivní občané bychom státu sice měli důvěřovat, ale naší rolí je i prověřovat a případně poukazovat na případná pochybení. Ve smyslu říčení „**důvěřuj, ale prověřuj**“.

Zprávy a média

Posoudit důvěryhodnost informací prezentovaných zpravodajskými weby je poměrně komplikované. Na jedné straně bychom mohli a měli **rozlišovat zpravodajství**, které se s maximální snahou **snaží zajistit** poskytování spolehlivých informací a (vyloženě) **dezinformační weby** s primárním záměrem propagovat dezinformace a fake-news s cílem ovlivnit veřejné mínění³.

Mnoho zpravodajských organizací se řídí interními protokoly kvality, které by měly zajistit validitu prezentovaných informací. Mnoho novinářů by namítlo, že jen objektivně informují. V návaznosti na diskusi o objektivitě v Modulu 0, víme, že být zcela objektivní není v podstatě prakticky možné. V tomto smyslu by nám nemuselo vadit mít názorová media, pokud by byl prezentovaný pohled na dané téma **transparentní** a založen na validních **informacích, které** korespondují s realitou. Nikoli na fake news či dezinformacích. Média a zejména my jako jejich uživatelé bychom (a toto je mnohdy i zásadní úkol pro studenty) měli pak zejména **rozlišovat mezi názory a fakty, které je možné ověřit**. V tomto smyslu je třeba poukázat na praxi, kdy **se média často ptají na názory expertů (a politiků), a tak prezentují jejich názory, pod zdáním objectivity a vyváženosti**. Toto je v pořádku, pokud si toho jsme vědomi a jsme schopni identifikovat skutečné důkazy na základě, kterých experti (a politici) své názory staví.

Velkou otázkou a tématem je **vyvážení rozdílných názorů** v médiích. Jednoduše řečeno, máme dát prostor všem představitelům společnosti, máme dát prostor i kupříkladu Hitlerovi? To opravdu není jednoduchá otázka a novináři často chybují, když kladou otázky (někdy velmi špatné otázky) odborníkům/politikům, aniž by sami předkládali relevantní protipřímé argumenty a téma prezentovali v patřičném **kontextu**. Díky tomu může docházet k naplňování mediálního prostoru zavádějícím nebo jednostranným obsahem i v mainstreamových médiích. Obsah, který je prezentován zručnými nebo přímo vyškolenými rétory z řad politiků a „expertů“. Reálným příkladem, který ukazuje na důsledky této praxe, je dobře zdokumentovaný, podložený a bohužel úspěšný pokus prosadit ve veřejném mínění pochybnosti o zjištěných vědeckých výzkumu vlivu cigaret na lidské zdraví a zpochybnění vlivu člověka na změnu klimatu. Důvodem bylo právě to, že novináři chtěli zůstat objektivní a dát prostor každému „názoru“.⁴ Problém je, když jsou důkazy konfrontovány s PR propagací v omezeném zpravodajském prostoru a bez patřičného kontextu.

Měli bychom si také uvědomit, že **média jsou soukromé ziskové subjekty** a jedním z jejich hlavních cílů je zisk. Na tom není nic špatného, ale jasně vidíme důsledky toho, že zprávy musí být atraktivní, aby vydělávaly. Potřeba zaujmout čtenáře, která vede k tomu, že media dávají prostor názorům extrémním polohám názorového spectra nebo kontroverzním výrokům populistických politiků. Prezentovat

³ Seznamy konspiračních a dezinformačních webů publikuje v Česku například Nadační fond nezávislé žurnalistiky: <https://www.nfnz.cz/dezinformacni-a-konspiracni-media/> nebo jej můžete najít na Atlasu konspirací www.atlaskonspiraci.cz, na které u jednotlivých uvedených webů uvádějí i konspirační teorie a narativy, které byly na příslušném webu propagovány.

⁴ Můžete najít výzkumné práce týkající se této problematiky nebo bylo toto téma dobře adaptováno seriálem BBC [How They Make Us Doubt Everything](https://www.bbc.com/news/health-56181111).

témata v celkovém kontextu a ve všech relevantních aspektech není tak atraktivní jako poskytování šokujících a kontroverzních názorů.

SHRNUTÍ (jak to uplatnit při výuce) Vzhledem k tomu, že je poměrně obtížné orientovat se ve světě médií, měli bychom při čtení zpravodajského článku rozlišovat následující:

- jsou poskytnuté informace transparentní (známe zdroje)?
 - přesto doporučujeme ověřit si zdroj sami;
- ověřuje zpravodajská organizace prezentované informace?
 - přesto doporučujeme ověřit si informace sami;
- neprezentuje „zpravodajská organizace“ záměrné falešné zprávy a dezinformace?
 - ověřit zdroj a ověřit informace;
- potřeba rozlišovat mezi fakty (lze ověřit) a názory (i ty by ale měly vycházet z předložených důkazů);
 - použijte vlastní úsudek, nespolehejte pouze na rubriku článku;
- dávejte pozor na komerční/reklamní obsah prezentovaný na zpravodajských stránkách;
 - měla by být označena reklama (placený obsah);
- je zpravodajská organizace názorově orientovaná? To nemusí být primárně problémem a není třeba hned informace, které poskytují ignorovat. Měli bychom si toho ale být vědomi a rozumět tomu, že dostaneme pouze (i když třeba ověřené) informace odpovídající určitému úhlu pohledu.
 - příkladem mohou být studie a informace nevládních organizací zaměřené na ochranu přírody a klimatu. Je zřejmé, že budou téma sledovat ze svého úhlu pohledu to ale neznamená, že data a informace, které předkládají, jsou irelevantní a měli bychom je ignorovat;
 - je třeba rozlišovat, když někdo pojímá téma jen z určitého úhlu pohledu, ale dokládá to relevantními důkazy a podklady oproti zavádějícímu a dezinformačnímu obsahu, jehož cílem je čtenáře manipulovat a uvést v omyl;
 - v tomto smyslu je zajímavé si uvědomit, že vydecké výzkumy se také zaměřují na téma jen z vybraného úhlu pohledu (výzkum ukazuje na vybrané aspekty tématu). Přesto jsou (nebo by měly být) právě výstupy výzkumu tím hlavním zdrojem dat pro rozhodování. Z výsledku výzkumu (resp. více výzkumů) bychom ale neměli vybírat jen to, co se nám hodí a potvrzuje naše přesvědčení (viz také blíže Modulu 2, který se blíže věnuje otázce konfirmačních zkreslení);
 - je tedy důležité abychom si nepokryté úhly pohledu dohledali sami (a samozřejmě sami také zhodnotili celkovou konzistenci a relevanci předkládaných argumentů; blíže viz Modul 4);
 - mapování narativu „zaujatých“ a jednostranných (někdy i dezinformačních) médií může být samozřejmě klíčové při snaze porozumět všem aktérům v řešeném tématu s cílem porozumět celkové dynamice, které téma ve společnosti má (viz blíže Modul 2).

Wikipedie

Je Wikipedie spolehlivým zdrojem informací, nebo bychom ji měli jako nespolehlivou zcela ignorovat? Řada lidí má za to, že na Wikipedii může psát každý. Takto jednoduché to ale není a Wikipedie má nastaveny postupy, kdo může články upravovat. Má také postupy pro zajištění oprav. Meznamená to ale, že informace uvedené na Wikipedii můžeme považovat za samozřejmé a bez dalšího je přebírat.

Jak tedy pracovat s Wikipedií? Doporučujeme používat Wikipedii kriticky. Wikipedie může být a lze to doporučit i studentům jako možný první výchozí bod o tématu, protože Wikipedie často poskytuje více úhlů pohledu a hlavně odkazy na další zdroje, které bychom měli využít a dále je prozkoumat.

Vzhledem k tomu, že Wikipedie je široce používána, její obsah většinou obsahuje nejpoužívanější definice a pohledy. Nemusíme tedy souhlasit s tím, co je na Wikipedii uvedeno, ale měli bychom vědět, co se o tématu na Wikipedii píše, protože řada lidí tuto informaci bude brát jak klíčovou a „správnou“.

SHRNUTÍ (jak to uplatnit při výuce) Použijte Wikipedii jako možný úvodní zdroj informací. Používejte ji však kriticky, zjistěte, zda jsou prezentovány různé úhly pohledu, a prozkoumejte další odkazy, abyste se o tématu dozvěděli více.

Sociální sítě

Sociální sítě (především Facebook, Twitter, Instagram, TikTok) jsou dnes pro studenty často primárním zdrojem informací a komunikačním prostředkem pro sdílení názorů a informací. Na druhou stranu právě sociální sítě jsou jedním z nejméně spolehlivých zdrojů informací, a to z mnoha důvodů:

- jsou poskytovány/sdíleny pouze krátké **informace bez kontextu a hlubšího vysvětlení** (důraz na čas, údernost a snahu zaujmout);
- algoritmy sociálních sítí uzavírají lidi do „**sociálních bublin**“;
 - „Sociální bublina je něco jako váš vlastní malý svět, kde na sebe stejně smýšlející lidé vzájemně reagují. Je založena na tom, co se vám líbí, co sdílíte a na co narazíte online, a selektivně vám zobrazuje odpovídající informace.“⁵
 - poté obdržíte primárně pouze ty informace, které vás utvrzují ve vašem původním názoru;
 - toto, silně podporuje **potvrzovací zkreslení (confirmation bias)** (blíže viz Modul 2);
- díky sociálním bublinám a cíleným kampaním na sociálních sítích dochází k tomu, že pokud nejste součástí příslušné „sociální bubliny“, nemáte (bez cíleného výzkumu) ponětí o informacích, se kterými jsou konfrontováni členové těchto skupin. Jinými slovy, nemáte přístup k informacím a argumentům lidí s odlišným názorem;
 - tato **informační mezera** se nyní stává naprosto zásadním aspektem ve společnosti. Díky tomuto fenoménu nejsme schopni komunikovat s někým s jiným pohledem na věc, protože vůbec principiálně nerozumíme jeho argumentaci. Důvodem je to, že toto argumentace je založena na informacích, ke kterým nemáme přístup a nikdy jsem s nimi nebyli konfrontováni. Důsledkem je pak dnešní **rozdělení společnosti** na tábory, které spolu nejsou vůbec schopné komunikovat;
- lidé jsou sociální a emocionální bytosti, a jak ukazuje výzkum,⁶ **mnohem rychleji se šíří kontroverznější a šokující zprávy**. Bohužel **fake news** a **dezinformace** jsou navrženy tak, aby byly kontroverzní a šokující a vyvolávaly emoce, a tak se sdílejí a šíří rychleji (falešné zprávy jsou retweetovány o 70 procent častěji než ty pravdivé).⁷
 - **výzkumníci z MIT uvádějí:** „Viděli jsme jiný emocionální profil pro falešné zprávy a pravdivé zprávy... Lidé reagují na falešné zprávy více s překvapením a znechucením“;

⁵z: <https://inoculation.science/>

⁶Podívejte se na studii examene z MIT: [Na Twitteru se falešné zprávy šíří rychleji než pravdivé příběhy](#)

⁷Studie MIT: [Na Twitteru se falešné zprávy šíří rychleji než pravdivé](#)

- výzkumníci z MIT uvádějí: „Lidé mohou získat pozornost tím, že jako první sdílí dříve neznámé (ale možná falešné) informace“;
- dezinformace se většinou šíří pomocí specifických manipulativních technik (viz níže);
- **sociální sítě hrají pro teenagery zásadní roli** a jejich status na sociální síti (lajky, sledující) se přímo odráží v jejich postavení mezi spolužáky. Studenti jsou tak ve skutečnosti nuceni díky nastaveným algoritmům sociálních sítí sdílet šokující, zajímavé a potenciálně nepravdivé informace, protože ty zajistí více lajků a sdílení;
- pro většinu teenagerů jsou **influenceri** ze sociálních sítí jejich hlavními vzory a někým, komu důvěřují:
 - jediným měřítkem „kvality“ a „relevance“ influencera je ale počet sledujících;
 - důvěryhodnost influencerů je zásadně odlišná;
 - chování teenagerů na sociálních sítích ovlivňuje jejich touha po úspěchu na těchto sítích, aby se z nich samotných stali influenceri;
- dopady sociálních sítí jsou pak pravděpodobně mnohem širší. Sstále například probíhá výzkum, týkající se dopadu sociálních sítí na **kognitivní funkce a chování**;
 - zúžení informačního rozpětí a schopnosti koncentrace;
 - ztráta schopnosti „bavit se“, protože dospívající a děti se nudí, pokud nejsou připojeni k sociálním sítím nebo je někdo nebo něco nebaví (YouTube, Netflix atd.);
 - vzestup sociálních sítí souvisí s nárůstem dětských sebevražd, obsedantního chování, úzkostí a depresí.

Další zdroje k těmto tématům je možné nalézt na internetu. V tomto ohledu můžeme doporučit dostupné (ve smyslu populárněji pojatého obsahu), ale stále relevantní dokumenty o roli sociálních sítí a jejich vlivu na teenagery:

[Sociální dilema](#) (na Netflixu)

Social Media Dangers Documentary — [Childhood 2.0](#) (na YouTube)

[15 minut hanby](#) (na HBO Max)

Kult krásy sociálních médií (dokument DW na [YouTube](#))

Jeden praktický tip týkající se platnosti obsahu prezentovaného na Facebooku a Twitteru⁸. [Oficiální stránky vlády, zpráv a dalších organizací](#) by měly být ověřeny a označeny modrou ověřovací značkou (viz příklad pro BBC News níže):

⁸ Aktualizace: Po změně Twitteru na síť X je možné si toto potvrzení koupit a tak úplně ztratilo svou vypovídací schopnost.

SHRNUTÍ (jak to uplatnit při výuce) Otázka využívání sociálních sítí teenagery je poměrně komplikované téma, protože studenti jsou do určité míry (nebo to tak alespoň sami vnímají) na sociálních sítích závislí pro udržení vztahů s tím, že uplatňují své vlastní strategie, jak být přijímáni, obdivováni a snahu stát se úspěšnými/slavnými. Jak pak můžeme v tomto prostředí po teenagerech žádat, aby k informacím na sociálních sítích a šíření informací přistupovali odpovědně? V každém případě bychom s nimi měli o této otázce diskutovat a snažit se **prosazovat názor (a to na úrovni třídy a celé školy), že sdílení fake news a dezinformací „není cool“**. Budme si ale vědomi možnosti nežádoucího zahanbování a či vyřazování někoho z kolektivu (více viz Modul 2). Mnoho teenagerů se může dokonce cítit v pasti sociálních sítí, takže je třeba jim také pomoci tím, že budeme podporovat a ukazovat jim jinou sebehodnotu než je počet sledujících a lajků, které mají na sociálních sítích.

Informace prezentované na sociálních sítích by měly být ověřeny pomocí **fact-checkingu** a **laterálním čtením** (viz níže). Měli bychom důvěřovat pouze stránkám, které jsme již dříve ověřili jako důvěryhodné.

YouTube a další weby pro sdílení videa

Pro YouTube a další weby pro sdílení videí platí totéž jako pro sociální sítě (viz výše). V tomto kontextu jsme spíše pasivními příjemci obsahu a obsah, který dostáváme, je založen na našem chování na stránkách a jejich algoritmech. Rozhodující je si uvědomit, že algoritmus stránek, jako je YouTube, nás vede k silnému **potvrzovacímu zkreslení (confirmation bias)** (viz také Modul 2), protože nám silně propagují a podsouvají videoobsah se stejným úhlem pohledu.

PŘÍKLAD Můžete zkusit sami experimentovat otevřením konkrétního názorově zaměřeného obsahu na YouTube a uvidíte, že vám za poměrně krátkou dobu algoritmus začne nabízet pouze obsah s podobným zaměřením. Vyzkoušet můžete například stránky popírající klimatické změny (climate change denials). Uvidíte, že Změna obsahu, který je vám nabízen, se změní poměrně rychle bez ohledu na to, co jste dříve sledovali.

SHRNUTÍ (jak to uplatnit při výuce) Chceme-li zodpovědně sledovat obsah na stránkách s videem, jako je YouTube, **nevyhnutelně potřebujeme uvědoměle přistupovat k jeho prozkoumávání a hledání**. YouTube a podobné stránky mohou být **skvělým zdrojem informací**, ale měli bychom k nim přistupovat kriticky a záměrně hledat různé úhly pohledu. Měli bychom **zejména investovat čas**, abychom **navštívili i stránky/videoa, se kterými nesouhlasíme**, a dokonce i dezinformační weby, abychom porozuměli argumentům, abychom je mohli odhalit v komunikaci s někým, kdo jim uvěřil (viz **informační mezera** zmíněná výše v kontextu sociálních médií).

Internetové stránky obecně (stránky nevládních organizací, firem, blogy, soukromé stránky atd.)

Internetové stránky obecně představují pohled jednotlivce nebo organizace, která je vlastní. Pokud jsou prezentována nebo tvrzena jakákoli fakta, měli bychom k ověření informací použít **ověřování faktů** a **laterální čtení (viz níže)**.

V zásadě bychom neměli zavrhnout stránky s odlišným názorem nebo nějakým způsobem tendenční stránky. Např. mnohé nevládní organizace prezentují nějaký problém a způsob, jak by se s ním mělo nakládat (např. organizace životního prostředí mají poměrně silně orientovaný zájem a tomu odpovídající sdělení). To ale nemusí nutně znamenat, že poskytnuté informace jsou nepravdivé, ale měli bychom posoudit platnost předložených fakt.

Stránky ověřující fakta

S ověřováním faktů (viz níže) mohou pomoci fact-checkingové weby (weby pro ověřování fakticity tvrzení), které ověřují informace a důvěryhodnost internetových stránek. V mezinárodním a anglicky mluvícím prostředí (Amerika a Velká Británie) jsou známé tyto stránky pro ověřování faktů: [Politifact](#), [FactCheck.org](#) a [Snopes](#).

V každé zemi existuje národní stránka pro ověřování faktů vhodná pro národní kontext.

Tyto stránky pro ověřování faktů jsou považovány za spolehlivé, ale přesto bychom měli zůstat kritičtí a nepokládat vše, co tvrdí, za samozřejmost. Stránky ověřující fakta by rozhodně měly pomoci při odhalování zjevných fake-news a dezinformačních webů. Pokud jde o kontroverzní a „živé“ problémy, které je třeba podpořit aktuálními vědeckými poznatky, využití těchto stránek může být pro skutečné porozumění danému tématu omezené. Ověřovací weby pomohou s ověřením fakticity informace nebo věrohodnosti zdroje, ale již nemusejí vyhodnotit další kritéria kvality informací jako je validita v případě komplexnějších otázek a už vůbec neřeší otázku relevance a úplnosti, protože se zaměřují na posuzování konkrétních výroků a jejich cílem není celkové vyhodnocení řešeného tématu (blíže viz také Modul 3 a 4).

Stránky ověřující fakta by v každém případě měly poskytovat vysvětlení a důkazy pro všechna tvrzení která o posuzovaných informacích nebo hodnocené organizaci či webových stránkách uvádějí. Toto by měl být jejich hlavní přínos, měly by pomáhat uživatelům s poskytováním důkazů pro ověřování faktů. Ne jen poskytovat informaci o konečném hodnocení. Podívejte se také, že mnoho webů pro kontrolu faktů používá škálu pro hodnocení, protože rozlišení mezi nepravdou a pravdou nemusí být pokaždé zcela jednoznačné⁹. Tento přístup bychom měli ocenit, protože poskytuje uživateli širší pochopení dostupných důkazů.

PŘÍKLAD Jedna z národních stránek pro kontrolu faktů (nebudeme jmenovat) se pokusila vyvrátit dezinformace o proklamovaných negativních účincích vakcín COVID-19. Jejich argumentem bylo, že vakcíny jsou bezpečné, a jako důkaz byl poskytnut citát od jednoho vysokých úředníků EU. Je zřejmé, že toto není něco, co bychom mohli považovat za důkaz, a toto bychom neměli považovat za relevantní přístup k ověřování faktů. Tím netvrdíme, a vlastně ani nemůžeme tvrdit, že tento důkaz nevypovídá něco o bezpečnosti vakcín; jednoduše se nejedná o důkaz, který by to dokazoval. Relevantním důkazem by byly závěry vědeckého výzkumu hodnotící bezpečnost vakcín. Předložení takových faktů by mohlo být předmětem diskuse a ověření (vyhodnocení) relevance a celková spolehlivost těchto důkazů (např. metodologie studií a podobně). Pamatujme, že fakta lze posoudit, zda jsou platná, názory nebo proklamace nikoli.

DŮLEŽITÉ Při používání webů pro ověřování faktů si uvědomme své vlastní potvrzovací zkreslení. Přistupujte ke zjištěním a tvrzením na těchto webech korektně, což znamená, že bychom se vždy měli ptát: Obsahují weby pro své hodnocení vysvětlení a poskytují relevantní důkazy (zejména u otázek, které potvrzují náš náhled na věc)?

SHRNUTÍ (jak to uplatnit při výuce) Navrhněte studentům, aby používali stránky pro ověřování faktů, které jim pomohou najít relevantní důkazy. Ale stále mějte na paměti, že hodnocení prováděné

⁹ Snopes například klasifikuje do 12 kategorií. Podívejte se na jejich stupnici [hodnocení faktů](#).

ověřovateli faktů by mělo být založeno na důkazech, protože nemají žádnou superschopnost uhodnout, co je pravda a co není.

Vědecké časopisy

Vědecké časopisy jsou zásadním zdrojem dat založených na výzkumu, která by měla být (viz komentáře níže) získávána metodami, které se osvědčily jako přesné. Vědecké práce lze vyhledávat na internetu (použijte Google – přesněji [Google scholar](#)). Bohužel některé vědecké časopisy mají omezený přístup jen pro předplatitele.

DŮLEŽITÉ Někdo by mohl říci, že vědecké práce jsou metodologicky 100% spolehlivé, protože procházejí procesem vzájemného hodnocení, ale bohužel tomu tak není vždy (viz příklad níže). Buďte také opatrní (váhaví) při interpretaci preprintů a také článků z některých nedůvěryhodných otevřených (tzv. predátorských) časopisů¹⁰. Podívejte se níže, jak správně přistupovat k vědeckým pracím.

PŘÍKLAD Jak jsme bohužel viděli u výzkumu publikovaného během pandemie COVID-19, ne všechny články byly z metodologického hlediska zcela správné. Nechceme zacházet do podrobností,¹¹ ale rádi bychom **poukázali na některé zásady**, které je třeba vzít v úvahu při hledání relevantních informací. Některé výzkumy například řádně nezohlednily **příslušnou stratifikaci (diferenciaci) populace** nebo se nezaměřovali na relevantní aspekty nebo nezohlednily správné párování porovnávaných skupin. Například jak konkrétně ukázaly některé výzkumy, vakcíny měly odlišný ochranný účinek v průběhu času a pro různé věkové skupiny. Jakýkoli výzkum, který nerozlišoval tyto klíčové parametry (rozdíly) by tedy měl být považován za nespolehlivý pro rozhodování nebo bychom měli být opatrní při jeho interpretaci. Řada problémů souvisela také s **porovnáváním skupin respondentů** (např. očkovaných a neočkovaných) bez adekvátního rozlišení podle věku a dalších klíčových parametrů a odlišností, které byly dány vládními omezeními pro jednu ze skupin (jako povinné testování pouze pro jednu skupinu). Správně nastavený výzkum by při srovnávání jednotlivých skupin měl toto všechny tyto aspekty akcentovat. Podrobnější informace o tom, jak navrhovat výzkum a jak správně hodnotit a porovnávat skupiny, najdete v Modulu 3 Navrhování vlastního výzkumu.

SHRNUTÍ (jak to uplatnit při výuce) Přestože vědecké práce mohou být obecně považovány za spolehlivý zdroj informací, měli bychom je používat obezřetně a i zde používat kritický přístup. Za prvé není **dobrym přístupem přebírat závěry pouze na základě abstraktu**. Vždy se doporučuje shlédnout metodiku, podrobná zjištění a diskusi v plném znění dokumentu. Zejména pokud existují **rozpory mezi poznatky** ve vědecké literatuře (publikované články) nebo se zabýváme nějakým kontroverzním tématem, je zapotřebí více zdrojů informací a jejich srovnání (viz také MODUL 4 Interpretace a význam informací). Nemáme pro to kvantifikovatelné důkazy, ale na základě vlastní zkušenosti a s ohledem k nastavené přísnosti recenzního procesu by měly být spolehlivější články v časopisech s vysokým impact

¹⁰ Pro více informací viz článek publikovaný Nature: [Predatory journals: no definition, no defense](#) nebo viz doporučení Univerzity Karlovy v [Predatory Journals and Publishers](#).

¹¹ Následuje naše vlastní pozorování podpořené dlouhodobými zkušenostmi s vědeckými a vyhodnocovacími metodami. A je to také podpořeno důkazy z provedeného výzkumu ukazující nízkou kvalitu výzkumu v první vlně pandemie. Důkazy a zjištění si můžete vyhledat sami na internetu nebo si je pro referenci prohlédnout jako příklady z vědeckých prací hodnotících kvalitu výzkumu během pandemie: [Sledovat vědu? Srovnání metodologické a zpravodajské kvality covid-19 a dalšího výzkumu z první vlny pandemie / Metodologická kvalita klinického výzkumu COVID-19 / Mnoho raných studií COVID-19 má nekvalitní design, rizikové důkazy s nízkou hodnotou, zjistil výzkum / Výzkum koronaviru COVID-19 má zatím celkově nízkou metodologickou kvalitu: názorný příklad pro chlorochin/hydroxychlorochin](#)

faktorem. Při srovnávání kvality výstupů se nám osbně toto často potvrzovalo, tedy, že výstupy v časopisech s vysokým impakt faktorem typu Lancet, Nature byly metodicky správně podloženy. Naopak u časopisů s nízkým impakt faktorem byla metodikak výzkumu nezřídka diskutabilní nebo přímo chybná.

1.3. Jak přistupovat k informacím na internetu; zdroje a ověřování faktů

Snažíme se jít nad rámec ověřování faktů, ale **ověřování faktů** je také důležitou součástí při shromažďování informací na internetu.

1.3.1. Čeho se vyvarovat (irelevantní kritéria pro posuzování obsahu webu)

Jak studie ukazují, (nejen) studenti¹² mají tendenci hodnotit důvěryhodnost informací na internetu na základě **irelevantních kritérií**, jako jsou:

- **webová doména** (jako .org, .com, .gov, .edu)
 - Většinu webových domén (jako .org, .com a další) si může zaregistrovat kdokoli, a tak nám samotná doména o zdrojových informacích mnoho neřekne. Musíme se tedy blíže podívat na to, kdo je vlastníkem domény a nespoléhat se na doménu samotnou;
 - národní doména jako .cz, .it, .sk může ukazovat, že webová stránka je určena uživatelům v konkrétní zemi, ale také ji může registrovat kdokoli;
 - doménu **.gov** je vyhrazena pro vládu USA a její agentury. Webové stránky s názvem domény .gov jsou tedy vládními agenturami USA. To však neznamená, že prezentované informace musíme považovat za samozřejmé (jako pravdivé), ale informace by měly reprezentovat pohled konkrétní americké vládní agentury;
 - pod doménou **.edu** mohou být (od 29. října 2001) registrovány pouze terciární vzdělávací instituce a organizace, které jsou institucionálně akreditovány agenturou Ministerstva školství USA;
 - ale pamatujte, že webové stránky škol/univerzit mohou obsahovat několik typů informací, dokonce i blogy, kam může psát kdokoli. Stránky tedy nemusí nutně představovat názor instituce;
- **webový design** (grafický design, rozvržení, barvy, rozlišení nebo logo);
 - protože webový design může být indikátorem nebo varovným signálem pro zavádějící informace, nikdy nemůže být důkazem spolehlivosti prezentovaných informací;
 - kdokoli si může navrhnout webovou stránku, kterou chce;
- **podle množství informací** a údajů prezentovaných k tématu;
 - posuzovat webové stránky pouze na základě množství informací a dat (a krásných grafů, statistik či infografik) samo o sobě (bez kontroly zdrojů) není kritériem důvěryhodnosti webových stránek a prezentovaných dat a informací;
 - grafy nelze samy o sobě považovat za důvěryhodné;
- **na základě kontaktní stránky** (“O nás”)
 - posuzování spolehlivosti webové stránky na základě informací uvedených na stránce O aplikaci nebo Kontakt;

¹² To také platí pro doktorandy a univerzitní profesory a vědce.

- jakákoliv organizace se může prezentovat tak, jak uzná za vhodné pro svůj účel (dokonce i ropná společnost se může prezentovat jako ekoaktivisté...);
- pro ověření důvěryhodnosti webové stránky je nutná křížová kontrola a laterální čtení (viz níže);
- **zaujatý a názorový obsah**
 - ano, hledáme spolehlivé důkazy, ale neměli bychom zavrhnout informace z evidentně zaujatých článků nebo webových stránek;
 - místo toho bychom měli vzít v úvahu pohled autora (poznat jeho pohled a vzít ho v potaz při posuzování prezentovaných informací);
 - důkazy, které poskytují, mohou být věrohodné, i když obhajují z určité perspektivy
 - jako aktivisté ukazující důkazy o tom, že někdo znečišťuje životní prostředí (měli bychom poskytnuté důkazy posuzovat a nezavrhnout je jen proto, že je předkládá někdo zastupující určitý úhel pohledu);
 - tyto informace jsou také velmi užitečné pro pochopení úhlu pohledu (perspektivy) konkrétní skupiny;
 - stejně jako nyní po ruské invazi na Ukrajinu potřebujeme a měli bychom pochopit, jak Rusové vnímají konflikt (ruská perspektiva) a „důkazy“, kterým jsou vystaveni;
 - totéž s „popíráním změny klimatu“; pokud s nimi chcete argumentovat, neměli byste pouze poskytnout důkazy, ale měli byste pochopit, na čem jsou jejich argumenty založeny;
 - více o předsudcích v Modulu 2;
 - více informací o tom, jak se vypořádat s protichůdnými pohledy, viz Modul 2 Hodnoty a normy;
- **přítomnost odkazů nebo citací**
 - odkazy na zdroj informací jsou zásadní pro ověření faktů poskytnutých údajů, abychom věděli, co je zdrojem a jaké metody byly použity ke sběru důkazů;
 - ale nemůžeme se spoléhat pouze na to, že webová stránka poskytuje mnoho odkazů a/nebo citací. Měla by být posouzena nejen jejich přítomnost, ale i relevance a spolehlivost (zdroji informací by mohlo být šíření dezinformací);
- **karta Dary na webové stránce**
 - pro mnoho nevládních organizací jsou dary od veřejnosti jediným zdrojem příjmu a musíme říci, že legitimním příjmem. To neznamená, že organizace není důvěryhodná;
 - organizace, která má být financována aktéry zvláštního zájmu, je jiný příběh (např. jsou zdokumentovány organizace financované k tomu, aby sloužily zájmům tabákového a ropného průmyslu, aby prokázaly a podporovaly neškodné účinky cigaret a popíraly změnu klimatu pomocí sofistikovaných strategií¹³;

¹³Je to doloženo několika studii, které můžete kriticky prozkoumat sami. BBC Sounds vytvořila zábavnou sérii podcastů o těchto zjištěních: [Jak nás přinutili pochybovat o všem](#).

- video jako důkaz
 - video obsah je někým¹⁴ považován za spolehlivý zdroj informací, protože se věří, že „dokumentuje realitu“, a je tak nesporný. Bez jakéhokoli skutečného důkazu, kdo, kde a kým bylo video natočeno (nebo vyrobeno...);
 - ano, video je velmi solidní důkaz, ale musíme si být jisti, že skutečně ukazuje deklarovanou situaci a že nebylo vymyšleno nebo pořízeno někde jinde nebo v jiném čase;
 - důležité: musíme se také zeptat, zda video skutečně zobrazuje to, co údajně zobrazuje (skutečně podporuje argument);
- reklamní obsah
 - mnoho studentů dokonce nerozpozná reklamní obsah jako reklamu;
 - 2/3 studentů nerozpoznaly rozdíl mezi zprávami a reklamou, i když jsou takto označeny¹⁵.

SHRNUTÍ (jak to uplatnit při výuce) Všichni si musíme dávat pozor na spolehlivost informací na internetu. I jako učitel **si dávejte pozor, abyste nehodnotili webové stránky na základě irelevantních kritérií (viz výše)**. Fake-news přehlížejí i studenti Ph.D. a vysokoškolští učitelé a vědci. V této věci bychom tedy měli být maximálně sebekritičtí.

Pro více informací o ověřování faktů a příkladech, které se mají použít ve třídě, můžete použít materiály z [Civic Online Reasoning curriculum](#) vyvinutého na Stanfordské univerzitě ¹⁶.

*Poznámka: Tento učební plán poskytuje velmi dobrá vysvětlující videa, příklady a šablony související ověřováním faktů. Ale z našeho pohledu jde téměř výhradně o posouzení zdroje informací, a protože je to dobrý a potřebný začátek, tvrdíme, že je třeba **více hodnotit kvalitu dat a informací než jen jeho zdroje**. Z tohoto důvodu bychom byli o něco kritičtější i k obsahu prezentovaném důvěryhodnými zdroji, jako jsou zprávy, odborníci a vědci. Jak bychom řekli, jsou potřeba informace založené na důkazech, nikoli na autoritách (viz principy shromažďování důkazů a **princip zdravého skepticismu** ve fázi Modul 3).*

1.3.2. Na co si dát pozor (manipulativní techniky)

Dezinformace a misinformace se často šíří pomocí specifických **manipulativních technik**. Tyto techniky využívají znalosti o našem chování.

Manipulativní techniky používané k propagaci dezinformací a falešných zpráv na základě výzkumu¹⁷:

Citově zabarvený jazyk

„Emoce jsou mocným nástrojem přesvědčování. Výzkumy ukazují, že používání expresivních slov, zejména těch, která vyvolávají negativní emoce, jako je strach nebo pobouření, zvyšuje virální potenciál obsahu sociálních médií.“ „Používání emocionálně nabitých slov vyvolávajících pobouření

¹⁴Ve výzkumu provedeném Stanfordskou univerzitou (2019) to bylo 52 % studentů v [provedené studii](#).

¹⁵ [STUDENTS' CIVIC ONLINE REASONING Národní portrét](#) vytvořený na Stanfordské univerzitě (2019)

¹⁶ <https://cor.stanford.edu/curriculum/>

¹⁷ Převzato z [I inoculation Science](#) (iniciativa JIGSAW, University of Cambridge a University of Bristol). Podívejte se na videa na jejich webových stránkách, která pojednávají o každé z manipulativních technik.

pomáhá (i nepravdivým) informacím šířit se. Namísto okamžité reakce buďte opatrní a kritičtí, když se v obsahu, který vidíte, **používají citově zbarvená slova.**“

Viz také naše diskuze o sociálních sítích jako sekundárních zdrojích informací výše.

Nekoherence

„K nekoherenci dochází, když někdo použije dva nebo více argumentů k vyslovení názoru, který logicky nemůže být pravdivý pro oba najednou. Je to technika, kterou lze nejčastěji vidět při delších diskusích na určité téma.“

Je důležité si povšimnout, že pro „stoupence“ konspiračních teorií **se konspirační teorie zdá naprosto koherentní, protože zdánlivě poskytuje vysvětlení** pro problémy, které jinak nelze vysvětlit nebo je skutečné vysvětlení příliš komplexní a obtížné k uchopení. Důvodem často je, že „konspirátoři“ (ti, co konspirační teorie šíří) **neadekvátně nadhodnocují váhu faktů/důkazů** k danému tématu. Konspirační teorie jsou často¹⁸ založeny na skutečných faktech/jevech, ale konspirátoři k nim připojují významy, které (když bychom je podrobili podrobnému zkoumání) nejsou poskytnutými důkazy podloženy – presto, že v rétorice konspirátora to tak vypadá (viz také Modul 4 Dejte informacím smysl).

„V době nejistoty je lákavé hledat za tím, co se děje, zlověstné motivy nebo skryté příčiny. Je zdravé být skeptický, ale v reálném životě nelze mnoho věcí zredukovat na jednoduchou příčinu (konspirační teorie).“

Falešné dichotomie

„Falešná dichotomie (nebo falešné dilema) je logický omyl, ve kterém je omezený počet voleb nebo stran prezentován jako vzájemně se vylučující, i když ve skutečnosti je k dispozici více možností. Je to také známé jako, buď, anebo.“

Tímto způsobem odmítnutí jedné možnosti konspirační teorie zdánlivě dává platnost druhé možnosti. Ale ve skutečnosti žádná z možností neplatí.

Obětní beránek

"Obětní beránek nastává v případě, že osoba nebo skupina přijímá neoprávněnou vinu za konkrétní problém."

Běžná taktika jak zorganizovat skupinu lidí posílením **identity skupiny** nalezením společného nepřítele – bojem proti někomu. Bohužel to nevidíme jen v konspiračních teoriích a dezinformačních taktikách, ale je to běžné i pro politiku. Politika není pro něco, ale proti někomu, **bojovat proti někomu**. To je osvědčená, ale nebezpečná taktika, jak jsme mohli být svědky v historii nebo v aktuálním politickém kontextu.

Útoky ad-hominem

„Útok ad hominem je, když někdo zaútočí na osobu, která se hádá, místo aby se zabýval samotnou hádkou. Útoky ad hominem se běžně používají k přesměrování pozornosti posluchače pryč od daného tématu k jednotlivci. Mohou to být nepodložené útoky, ale nemusí tomu tak být nutně, protože v některých případech je důvěryhodnost osoby pro daný argument relevantní.“

¹⁸ Samozřejmě toto neplatí vždy a některé konspirace jsou založeny na zfalšovaných nebo vyfabrikovaných důkazech (fake news).

Falešný odborník

"Lež se může zdát spolehlivější, když ji podpoří zdroj." I když tento zdroj neexistuje, není důvěryhodný nebo byl chybně citován; je snadné nechat se zaslepit vědeckými tituly a lékařskou terminologií."

Nezapomeňte zkontrolovat důvěryhodnost a skutečnou existenci deklarovaného zdroje.

SHRNUTÍ (jak to uplatnit při výuce) Nejprve je důležité uznat, že jsme všichni (i já) náchylní k takovým manipulačním technikám. Potřebujeme být přijati a někam patřit. To nás činí zranitelnými vůči takovým manipulativním technikám. Tyto techniky jsou účinné, když nám chybí povědomí o sobě samých a o naší identifikaci se skupinou, myšlenkou, názorem (viz také více v Modulu 3 Uvědomování si smyslu informací a Modulu 2 Hodnoty a normy).

1.3.3. Jak přistupovat k informacím na internetu

Jelikož již víme, jaká nejsou relevantní kritéria důvěryhodnosti informací na internetu (viz výše), jak bychom měli postupovat? **K informacím na internetu je třeba přistupovat v následujících krocích a zvažovat následující kritéria:**

I) Zdroj informací

OTÁZKY:

- Tři hlavní otázky, na které je třeba odpovědět: JAK, KDE a KÝM byla data (proklamovaná fakta) vytvořena.
- Kdo za informacemi stojí?
- Kdo vytvořil článek/webovou stránku/graf/příspěvek na sociální síti?
- Je to spolehlivý zdroj?
- **Mohu tomu věřit?**

ZPŮSOBY POUŽITÍ:

- ✓ Nespoléhejte se na stránku O nás/Kontakt na webu.
- ✓ Při přístupu k informacím na sociálních sítích zkontrolujte původní zdroj informací.
- ✓ Najděte informace o autorovi (autorech), organizaci na jiných stránkách – otevřete nové karty v prohlížeči a vyhledejte důvěryhodnost autorů (**laterální čtení**).
 - hledat zdroje mimo příslušnou webovou stránku;
 - můžete také použít stránky pro ověřování faktů, které často poskytují informace o organizacích (např. Politifact, FactCheck.org, Snopes)

Laterální čtení v podstatě znamená prověřit důvěryhodnost autorů tím, že o nich zjistíme informace z jiných důvěryhodných zdrojů. Prakticky to znamená **otevřít další záložky a najít reference a další informace o autorech nebo organizaci vlastníci webovou stránku**. Další reference a příklady naleznete v [Civic Online Reasoning curriculum](#) vyvinutém na Stanfordské univerzitě¹⁹.

II) Úhel pohledu

OTÁZKY:

- Kdo to řekl? A proč?
- Jaký je **pohled autorů** na danou problematiku?
- Jaké jsou jejich názory a pozice?
- Má zdroj odborné znalosti v daném tématu a poskytuje důkazy?

¹⁹ <https://cor.stanford.edu/curriculum/>

ZPŮSOBY POUŽITÍ:

- ✓ Nespoléhejte se na stránku O nás na webu.
- ✓ Využijte informace nalezené o autorovi (autorech), organizaci na jiných stránkách – otevřete nové karty v prohlížeči a vyhledejte autory (**laterální čtení**).
- ✓ Prohlédněte si a analyzujte obsah článku/webové stránky.

III) Poskytnuté důkazy

OTÁZKY:

- Jaké důkazy jsou poskytnuty?
- Je zdroj důkazů důvěryhodný (viz krok I)?
- Jsou poskytnuté údaje a informace **spolehlivé, platné a úplné** (viz kritéria kvality informací výše)?
- Jaký typ informace – je to **názor nebo fakt** (nebo názor podložený důkazy)?
- Jsou důkazy relevantní pro učiněné závěry?
- Jakou perspektivu a argumenty podporují důkazy?

ZPŮSOBY POUŽITÍ:

- ✓ Analyzujte obsah článku/webové stránky.
- ✓ Vezměte v úvahu pohledy autora na dané téma (viz krok II).
- ✓ **Potřebné jsou informace založené na důkazech, nikoli na autoritách.** Potřebujeme solidní důkazy a ne jen tituly (nezáleží na tom, co odborník říká, ale ptejte se: Poskytuje důkazy, nebo jen názor?).
- ✓ Využijte informace nalezené o autorovi (autorech), organizaci na jiných stránkách – otevřete nové karty v prohlížeči a vyhledejte autory (**laterální čtení**).
 - podívejte se na poskytnutou referenci a také zkontrolujte tyto reference (**citované pasáže musí být také zkontrolovány** pomocí laterálního čtení);
 - použít jiné reference o důkazech poskytovaných jinými zdroji;
 - používat stránky pro ověřování faktů.

Názor vs. fakt: je důležité rozlišovat mezi názorem a fakty (data). Fakta lze v zásadě ověřit. Stanovisko lze zkoumat, zda je podloženo důkazy, zkušenostmi nebo odbornými znalostmi. Můžeme také hovořit o **analýze a syntéze** jako o formě již interpretovaných dat prezentovaných specifickým/vybraným způsobem.

IV) Najděte si jiné zdroje

OTÁZKY:

- Existují jiné zdroje informací k tématu?
- Jaké **další informace** jsou k tématu k dispozici?
- Jaké jsou **další pohledy** na toto téma?

ZPŮSOBY POUŽITÍ:

- ✓ Hledejte další zdroje informací.
 - Nespoléhejte se na první nebo třetí (čtvrtý, pátý...) výsledek vyhledávání, který najdete (první, nebo dokonce první tři výsledky vyhledávání pomocí Google nemusí být ty nejlepší);
 - **s novým zdrojem začněte od kroku I).**

DŮLEŽITÉ Nejde jen o dezinformace a misinformace nebo fake-news. Mělo by jít o pochopení skutečného významu informací. Pochopte, o čem informace ve skutečnosti je a zvážte jejich skutečný obsah, kontext a názor autora. Umět rozlišit fakt od názoru. Respektovat odborníky a experty se zkušeností v daném oboru nebo problematice. Ale stále si dávejte pozor, abyste nehledali „důkazy“ založené na názorech autorit, které nejsou podloženy skutečnými důkazy. Nejde o to nevěřit odborníkům, ale vyžadovat důkazy a relevantní vysvětlení, nikoli prohlášení. A v případech bez dostatečných důkazů můžeme operovat s „expertním posudkem“, ale měli bychom si být vědomi, že jde pouze o názor založený na omezených důkazech, podpořený zkušeností a expertízou.

SHRNUTÍ (jak to uplatnit při výuce) Zajistěte, aby studenti rozuměli ověřování faktů pomocí laterálního čtení a byli schopni rozlišit „zjevné“ zavádějící a manipulativní informace – dezinformace a misinformace. Studenti by měli pochopit, že přesvědčivé a zdánlivě koherentní informace mohou být ve skutečnosti dezinformacemi nebo falešnými (vyfabulovanými) zprávami. Studenti by také měli porozumět tomu, že v mnoha případech je zapotřebí více úsilí při hledání vhodných informací (výzkumu), aby bylo možné lépe porozumět problému a učinit odpovědné závěry a rozhodnutí.

Studenti by se měli především naučit rozpoznávat a rozlišovat fakta (i proklamovaná) od názorů a propagace. Konečným cílem by mělo být rozpoznat interpretaci faktů jako interpretaci a ne jako fakta sama o sobě, a tak porozumět objektivitě (viz diskuse o objektivitě výše). Uvědomte si také, že názor není třeba odmítat, ale měli bychom si být vědomi toho, že jde „pouze o názor“. Otázkou pak je do jaké míry se opírá o důkazy a případně uznat omezené informace a porozuměmní, ktrré o daném tématu máme /nebo obecně je k dispozici) – být schopni si říci si říci: „víme, co víme a nevíme, co nevíme“.